УДК 378:[37.011.3-051:91]

О. С. Завальнюк
здобувач кафедри педагогіки та методики технологічної освіти
Криворізького державного педагогічного університету

ДОСЛІДНИЦЬКИЙ КОМПОНЕНТ ПРАКТИЧНОЇ ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ ГЕОГРАФІЇ

У статті проаналізовано специфіку практичної підготовки майбутніх учителів географії. З'ясовано, що в сучасних умовах система педагогічних і польових практик має містити дослідницький компонент. Він сприяє підвищенню ефективності навчальних і виробничих практик та якості професійної підготовки загалом, забезпечує розвиток у студентів ключових і базових професійних компетентностей.

Визначено загальні цілі та завдання практичної підготовки. Обґрунтовано, що введення до змісту практичної підготовки дослідницького компонента забезпечує ефективне засвоєння студентами методології географічних і педагогічних наук, формування професійної культури. Зафіксовано такі принципи організації практичної підготовки майбутніх учителів географії, як системності, науковості, самоорганізації, диференціації, індивідуалізації, задачного підходу, урізноманітнення форм організації навчально-пізнавальної діяльності студентів та їх поєднання, науково-методичного консультування, інтеграції дослідницького процесу й професійної підготовки, моніторингу формування дослідницьких компетентностей студентів.

Виробничу педагогічну практику схарактеризовано як інтегрований вид діяльності, що поєднує в собі як практичні й дослідницькі аспекти, так і методичну й навчальну роботу студентів. Призначенням польової практики визначено систематизацію географічних знань, розширення й поглиблення, оволодіння методами польових географічних досліджень, формування дослідницьких умінь та методичних компетентностей. Обґрунтовано, що в організації польових практик необхідно керуватися принципами краєзнавчої спрямованості, культуровідповідності, єдності інтелектуального й емоційного сприйняття географічного середовища, геймифікації.

Проаналізовано основні напрями й форми дослідницької діяльності студентів під час практичної підготовки. З'ясовано, що вони мають охоплювати, окрім традиційних, роботу на освітніх ресурсах, конкурси-захисти методичних проектів і розробок, підготовку портфоліо, створення образу території просвітницького характеру для її презентації засобами віртуальної та доповненої реальності.

Зроблено наголос на необхідності цілеспрямованого формування в студентів основ методологічної грамотності із застосуванням сучасних комп'ютерно зорієнтованих технологій.

Ключові слова: *професійна підготовка майбутніх учителів географії, науково-дослідницька діяльність студентів; педагогічна практика, польова практика.*

Постановка проблеми. В умовах інтенсивного розвитку й перетворення вітчизняної системи освіти, становлення моделі нової української школи професійна діяльність учителя наповнюється кардинально новими типами проблем. Їх вирішити спроможний лише педагог-дослідник, учитель, який здатен мислити нешаблонно, який володіє дослідницькими компетентностями й загальною культурою. Такі якості формуються лише в спеціально організованій діяльності, що носить пошуковий характер [6].

Для майбутнього вчителя географії професійна підготовка має стати середовищем формування його професійно-педагогічної та географічної культури. Важливим чинником є практична підготовка – система неперервних навчальних та виробничих (педагогічних) практик.

Особливістю практичної підготовки майбутніх учителів географії є її націленість на комплексне формування в них компетентностей як географічного, так і педагогічного спрямування. Створені на географічних факультетах вищої педагогічної школи традиції визначають необхідність дослідницької стратегії навчання й практичної підготовки, під час якої важливо забезпечити засвоєння студентами основних компонентів методології педагогічних і географічних наук.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання важливості дослідницького спрямування професійної підготовки піднімалося провідними вченими й дослідниками минулого (Ю. Бабанський, В. Огієнко, В. Загвязинський, В. Краєвський, І. Лернер, Й. Г. Песталоцці, С. Русова, Ж.-Ж. Руссо, М. Скаткін, В. Сухомлинський, К. Ушинський, С. Шацький та ін.) і сьогодення (В. Андреєв, І. Аносов, С. Гончаренко, В. Гриньова, В. Кравцов, В. Кушнір, О. Лаврентьєва, О. Малихін, Л. Масол, О. Новиков, В. Семиченко, В. Сластьонін, Л. Султанова, В. Тамарін та ін.). Установлено, що залучення студентів до науково-дослідницької діяльності призводить до неухильного збагачення дослідницького досвіду, особистісного й

© Завальнюк О. С., 2018

професійного самовизначення, сприяє формуванню педагога-дослідника, здатного до ефективного вирішення професійних завдань і творчого самовдосконалення [1, с. 2]. Окрім цього, у процесі дослідницької діяльності майбутній фахівець привласнює систему норм, цінностей і традицій дослідницької діяльності як частини культури постіндустріального суспільства [6].

Організація науково-дослідницької діяльності майбутніх учителів географії під час практичної підготовки на базі загальноосвітньої школи та в польових умовах є важливим способом формування й розвитку дослідницьких компетентностей. М. Баранський, О. Барановська, Н. Бірюкова, О. Бугрій, Л. Вишнікіна, А. Даринський, Л. Зеленська, В. Корнєєв, С. Кобернік, М. Криловець, Н. Муніч, В. Серебрій, В. Самойленко, О. Тімець, М. Топузов, О. Топузов, Л. Панчешнікова, Т. Шовкун, І. Шоробура та ін. вказують на те, що дослідницька спрямованість не тільки допомагає студентам краще впоратися з вимогами програми, але й підвищує якість професійної підготовки загалом [5, с. 87].

Водночас у реальній системі практичної підготовки майбутніх учителів географії дотепер значне місце посідають репродуктивні види діяльності, недостатньо визначеними залишаються умови організації продуктивного навчання, а також чинники, що сприяють його дослідницькому спрямуванню.

Метою статті є огляд специфіки практичної підготовки майбутніх учителів географії, визначення чинників, що сприяють уведенню й реалізації дослідницького компоненту педагогічних і польових практик.

Виклад основного матеріалу. У професійній підготовці учителів географії навчальні і виробничі практики покликані прищеплювати студентам дослідницькі компетентності та здатності до наукової творчості. Лише в спеціально організованій діяльності студенти вчаться виявляти й формулювати проблеми, планувати й вирішувати дослідницькі завдання, робити рефлексивний аналіз отриманих результатів; обирати методи дослідження, адекватні поставленим завданням; адаптувати та модифікувати дійсні й розробляти нові дослідницькі методи й прийоми; здійснювати статистичне оброблення емпіричних даних; проводити бібліографічну роботу із залученням сучасних інформаційних технологій; подавати отримані результати у вигляді звітів, статей, презентацій [6].

Задля реалізації цих складних завдань у організації практичної підготовки студентів необхідно керуватися певними принципами.

Принцип системності. Практична підготовка майбутніх учителів географії включає низку виробничих, зокрема педагогічних (пропедевтична, у літньому оздоровчому таборі, навчально-виховна, стажерська) та навчальних практик у межах вивчення дисциплін предметної спеціалізації (метеорологічна, геологічна, гідрологічна, геоморфологічна, ґрунтознавча, екологічна, комплексна, туристична тощо польові практики). Місце і роль кожного виду практичної підготовки зумовлені освітньою програмою й завданнями формування в студентів тих чи тих професійних компетентностей [1]. Різновиди практик розташовані в навчальному плані в логічній послідовності, створюють цілісну систему із взаємозв'язками та взаємозалежностями як одна з одною, так із системою професійної підготовки майбутнього вчителя географії загалом. Об'єктами вивчення й дослідження на виробничих практиках є педагогічні системи, а на польових практиках – природні й природно-господарські об'єкти і явища, територіальні системі й комплекси локального й регіонального рівня [4].

Принцип науковості передбачає побудову системи практичної підготовки майбутніх учителів географії, зважаючи на сучасні досягнення педагогічної та галузевої наук, а також вміщення до її змісту дослідницького складника. Мається на увазі забезпечення вивчення студентами фактів та явищ із застосуванням дослідницьких методів, навчання виявленню й підтвердженню педагогічних і географічних закономірностей, формування специфічного до сфери освіти педагогічного мислення й своєрідного географічного мислення в практичній діяльності [1].

Принцип самоорганізації означає наявність в переліку якостей системи практичної підготовки майбутніх учителів географії здатності до самовпорядкування за рахунок внутрішніх чинників. Практична підготовка спирається на освітню програму й графік освітнього процесу і будується так, щоб після теоретичних курсів забезпечувати більш глибоке засвоєння й розширення теоретичних знань студентів із педагогічних і географічних наук, сприяти усвідомленню й сприйняттю ними специфіки педагогічних систем і територіальних комплексів різного рангу, динаміки розвитку на основі наукових законів і закономірностей [9].

Принцип диференціації передбачає створення й реалізацію типологічних траєкторій практичної підготовки студентів, зокрема проходження польових практик у стаціонарних й похідних умовах, виконання завдань різного рівня складності.

Принцип індивідуалізації орієнтується на врахування індивідуальних когнітивних стилів студентів, власного дослідницького досвіду й мотивів під час формулювання цілей і завдань практики.

Принцип задачного підходу визначає побудову програми практики як послідовного вирішення серії навчальних завдань різного рівня складності, серед яких чинне місце мають посідати завдання експериментального й дослідницького характеру.

Принцип урізноманітнення форм організації навчально-пізнавальної діяльності студентів та їх поєднання сприяє збагаченню й розширенню практичного досвіду майбутніх учителів географії. Під час практик доцільно залучати студентів до навчальних і виробничих екскурсій, вводити нові види практик (краєзнавчу, музейну, ландшафтну, етнографічну тощо), практикувати з-поміж методів роботи воркшопи, мозкові штурми, кейси, пропонувати студентам у межах практики вивчати й узагальнювати досвід наукових колективів і освітніх закладів [2; 9].

Принцип науково-методичного консультування зумовлює ретельну розробку програм практик, методичних матеріалів до них та інших засобів педагогічної підтримки студентів. Доцільно задля своєчасного попередження проблем у розв'язанні студентами дослідницьких завдань час від часу варто проводити поточні консультації та розглядати різні методи, шляхи й засоби, а також авторські оригінальні прийоми, винайдені студентами [8].

Принцип інтеграції дослідницького процесу й професійної підготовки дозволяє залучити до науково-дослідницької діяльності якомога більшу кількість майбутніх учителів географії й виховати студента-дослідника засобами практичної підготовки. Програми практики та відповідні індивідуальні плани студентів мають містити спеціальні розділі, присвячені виконанню педагогічних і географічних досліджень.

Принцип моніторингу процесу організації науково-дослідницької діяльності студентів під час практичної підготовки вможливлює відстеження динаміки рівня сформованості дослідницьких компетентностей студентів, корекцію застосованих засобів, форм і методів роботи.

Виробнича педагогічна практика майбутніх учителів географії є середовищем майбутньої професійно-педагогічної діяльності, що формує в студентів «живі» знання педагогічної реальності. Цей інтегрований вид діяльності, що поєднує в собі як практичні й дослідницькі аспекти, так і методичну й навчальну роботу студентів [1].

У процесі педагогічної практики студентам надається можливість проводити наукові дослідження на базі закладів середньої освіти та включати отримані результати у курсові, кваліфікаційні й магістерські роботи, а також у навчальні проекти. Дослідницький компонент охоплює вивчення специфіки навчально-виховного процесу загалом і методики навчання географічних дисциплін зокрема, способів організації педагогічної взаємодії учасників освітнього процесу; виконання контрольно-діагностичних завдань задля визначення стану та динаміки розвитку окремих компонентів педагогічної системи [5, с. 88]. У сучасних умовах доцільно залучати студентів за результатами педагогічних практик до роботи на освітніх ресурсах, до участі в конкурсах-захистах методичних проектів і методичних розробок.

Зі свого боку, *польова практика* покликана доповнити й поглибити теоретичні знання студентів, забезпечити зв'язок теорії з практикою. Її специфіка для майбутніх учителів географії багато в чому визначається методами географічних наук, своєрідністю джерел географічної інформації [8].

Безпосередня діяльність у межах географічних об'єктів дає можливість студентам систематизувати знання, отримані під час вивчення тої чи тої географічної дисципліни, збагатити їх новими цікавими фактами про ті чи інші явища, оволодіти методами польових географічних досліджень, сформувати дослідницькі вміння та методичні компетентності, потрібні для майбутньої педагогічної діяльності. Польова практика, як і педагогічна, сприяє збору й узагальненню емпіричних матеріалів, але водночас має вміщувати й методичний аспект: створювати орієнтовну основу для організації навчально-наукових географічних досліджень школярів, готувати майбутніх учителів до проведення шкільних природознавчих екскурсій [3, с. 25].

Метою польових практик є створення умов для якісного засвоєння майбутніми вчителями географії теоретичних знань стосовно природно-територіальних комплексів та властивостей як бази для подальшого вивчення географічних дисциплін; ознайомлення студентів із прийомами й методами польових досліджень; долучення до культурних надбань держави; розвиток у них географічного мислення й розширення географічного світогляду як складників географічної культури [4, с. 14].

Частковими завданнями польових практик є:

– опанування студентами комплексом дослідницьких умінь з одержання, аналізу й обробки географічної інформації, з інтерпретації текстових, графічних і картографічних джерел інформації із застосуванням ІКТ і ГІС-технологій;

– оволодіння студентами методами польових досліджень;

– вивчення структури, еволюції й функціонування природно-територіальних комплексів, прогнозування змін під впливом природних і антропогенних процесів;

– дослідження природних умов географічного об'єкта й закономірностей його динаміки в часі, раціонального використання природних умов і ресурсів;

– виявлення й вивчення аспектів географічного районування;

– опанування методами геоекологічного моніторингу;

– розвиток науково-методичних основ географічної освіти [3–4; 8–9].

В організації польових практик необхідно керуватися також принципами краєзнавчої спрямова-

ності, культуровідповідності, єдності інтелектуального й емоційного сприйняття географічного середовища, а також геймифікації – проведення досліджень в ігровій формі, наприклад, з елементами наукових експедицій [9].

Теоретичні, емпіричні, статистичні й картографічні методи наукових досліджень складають методологічну основу проектування дослідницького компонента практичної підготовки майбутніх учителів географії. Наприклад, під час польової практики можуть бути реалізовані такі *дослідницькі завдання*: провести візуальне обстеження території з метою виявлення географічних об'єктів; локалізувати місце розташування, зробити його топологічну прив'язку до наявних карт і супутникових систем із застосуванням ГІС-методів; опрацювати принцип роботи на експериментальних установках, моделях, лабораторному обладнанні й приладах; виявити природно-ресурсний потенціал території; оцінити антропогенні впливи на природне середовище; виявити й продіагностувати проблеми охорони природи; розробити систему заходів з організації й проведення географічного й екологічного моніторингу; розглянути можливості розвитку природно-територіальних систем; адаптувати завдання й способи розв'язання для проведення навчальних географічних екскурсій зі школярами; створити образ території просвітницького характеру для її презентації засобами віртуальної та доповненої реальності; підготувати дослідницький проект за результатом виконання завдань практики [3; 7–8].

Проте насичення змісту польових практик завданнями дослідницького характеру не завжди сприяє активній пошуковій діяльності студентів. Більшість із них надає перевагу виконанню типових завдань за відомими алгоритмами. Однією з причин такого становища є брак методологічних знань, недостатній рівень засвоєння під час вивчення навчальних дисциплін, зокрема «Методологія географії». Отже, доцільно доповнити перелік та забезпечити засвоєння студентами, особливо на перших польових практиках, знань стосовно своєрідності діяльності з одержання географічної інформації, способів організації наукових географічних знань, стосовно методів і логіки географічних досліджень, що мають системний характер; інструментів та обладнання [6].

Керівникам практики необхідно приділити особливу увагу формуванню в студентів дослідницьких компетентностей. Задля цього під час виконання студентами навчальних завдань викладачеві варто цілеспрямовано фіксувати орієнтовну основу дослідницької діяльності, ознайомлювати студентів із критеріями й показниками успішного й продуктивного дослідження. Реалізувати цю вимогу можливо за рахунок застосування студентами щоденників практики, де має відображатися процес виконання завдання, окремі нотатки й спостереження [8]. Сьогодні все більше звичні польові щоденники перетворюються на портфоліо – папку, в якій накопичуються матеріали досліджень.

Висновки та пропозиції. В організації науково-дослідницької діяльності майбутніх учителів географії особливо важливо досягти оптимального поєднання теоретичного й практично зорієнтованого складників навчальної й наукової роботи. Теоретичні положення щодо сутності наукових досліджень у галузі педагогічних і географічних наук мають підкріплюватися можливостями використання на практиці, в умовах реального «живого» педагогічного процесу й у польових умовах.

Уведення до змісту практичної підготовки дослідницького компонента має сприяти ефективному засвоєнню студентами методології географічних і педагогічних наук, формуванню професійної культури. При цьому в організації практичної підготовки необхідно керуватися принципами системності, науковості, самоорганізації, диференціації, індивідуалізації, задачного підходу, урізноманітнення форм організації навчально-пізнавальної діяльності студентів та їх поєднання, науково-методичного консультування, інтеграції дослідницького процесу й професійної підготовки, моніторингу формування дослідницьких компетентностей студентів.

Подальшого дослідження потребує розробка комплексу педагогічних умов, що сприяють ефективній організації науково-дослідницької діяльності майбутніх учителів географії у процесі професійної підготовки.

Список використаної літератури:

1. Гончаренко С., Кушнір В. Методологічні знання як виявлення фундаменталізації професійної підготовки вчителя. *Шлях освіти*. 2007. № 3(45). С. 2–8.
2. Топузов О.М., Самойленко В.М., Вішн Л.П. Загальна методика навчання географії: Підручник [з грифом МОНМС України]. Київ: ДНВП «Картографія», 2012. 512 с.
3. Коржнев В.Н., Выставкина В.Ф. Организация, проведение полевых практик и туристических походов : Метод. пособие. Бийск: НИЦГПГУ, 2001. 70 с.
4. Криловець М.Г. Система методичної підготовки майбутніх учителів географії: Автореф. дис. на зд. наук. ступеня д-ра пед. наук: спец.: 13.00.02 «Теорія і методика навчання географії». Київ, 2009. 41 с.
5. Куликова Л.М., Куликов Л.М. Формирование исследовательских компетенций у студентов в условиях производственной практики. Педагогическое образование. 2009. № 3. С. 86–93.

6. Лаврентьєва О.О. Аналіз змісту професійної підготовки майбутнього вчителя природничих дисциплін. *Імідж сучасного педагога*. № 4(113). 2011. С. 23–26.
7. Максаковский В.П. Географическая культура: учебное пособие для студентов вузов. Москва: Гуманит. изд. центр ВЛАДОС,1998. 416 с.
8. Полевые практики по географическим дисциплинам и геологии: учебн. пособие / БН. Гурский, В.Н. Нестерович, Е.В. Ефременко и др.; под. ред. Б.Н. Гурского, К.К. Кудло. Минск: Изд-во «Университетское», 1989. 240 с.
9. Шовкун Т. Навчально-польова практика як напрямок формування нової підготовки вчителя-географа // Природничі науки на межі століть [до 70-річчя природничо-географічного факультету НДПУ]: Матеріали наук.-практ. Конференції. Ніжин, 2004. С. 214.

Zavalniuk O. The research component of practical training future teachers of geography

The article the specifics of practical training of future geography teachers have been analyzed. It is revealed in modern terms the system of pedagogical and field practices should contain a research component. It contributes to increasing the efficiency of teaching and production practices and the quality of vocational educational in general, and it ensures for students the development of key and basic professional competencies.

The general goals and tasks of practical training has been defined. It is substantiated the introduction to the content of the practical training of the research component ensuring the effective assimilation by students of the methodology of geographical and pedagogical sciences and the formation of their professional culture. The principles of organizing the practical training of future geography teachers have been fixed. These are the principles of systematicity, scientificity, self-organization, differentiation, individualization, task-oriented approach one's, the principles variability forms of organization of students' educational-and-cognitive activity and their combination, the scientific and methodical counseling, the integration of the research activity and the professional training, the monitoring of the shaping of students' research competencies one's.

Production pedagogical practice has been described as an integrated type of activity, combining both applied and research aspects, as well as methodological and educational students' work. The purposes of field practice has been defined as the systematization of geographical knowledge, its expansion and deepening, the acquisition of methods of field geographic research, the formation of students' research skills and methodical competencies. It is substantiated the organization of field practices should be guided by the principles of local lore orientation, cultural correspondence, unity of intellectual and emotional perception of the geographical environment, gamymification.

The basic directions and forms of students' research activity during practical training have been analyzed. IIt has been found out they should cover, in addition to traditional, work on educational resources, contests-protection of methodical projects and developments, preparation of a portfolio, creation educational kind territory's image of and its presentation by means of virtual and complementary reality. It is accentuated the necessity of purposeful formation of the bases of methodological literacy in students with the use of modern computer-oriented technologies.

Key words: *professional training the future teachers of geography, research activity of students, pedagogical practice, field practice.*